

Vefatında kendi hankahının hazîresine defnedilen Kelîmullah'ın ölüm tarihi kaynaklarda 1727-1730 arasında verilmek-teyse de 1729 tarihi genel kabul görmüş-tür. Hayatının son yılları Hindistan'da Bâbürlü hâkimiyetinin zayıfladığı bir dö-ne-me rastlar. Kelîmullah müslümanların birliğini korumak için yoğun gayret gös-termiştir. 1857'de Hint ayaklanmasından sonra Delhi'ye hâkim olan İngilizler han-kahının bulunduğu bölgeyi tamamen yık-mışlarsa da mezarına dokunmamışlardır. Yıllarca terk edilmiş halde kalan mezar birkaç defa onarılmış ve türbe haline ge-tirilmiştir. Günümüzde Kelîmullah'ın ölürñ yıl dönümlerinde binlerce kişinin katılı-mıyla törenler yapılmaktadır.

Müridlerine yöneticilerden uzak dur-mayı öğütleyen Kelîmullah'ın kendisi hoş-lanmakla birlikte semâyı tavsiye etmedi-ği, şeriatın ayrıldığına inandığı sūfileri şiddetle eleştirdiği mektuplarından an-laşılmaktadır. Çiştîye tarikatına ilk şeyh-lerin prensipleri doğrultusunda çekidü-zen verip batinî eğilimlerin gelişmesini engellemiş, Pencap, Dekken, Serhad ve Utar Pradeş'te Çiştî hankahlarının çoğal-ması onun halifelerinin gayretiyle olmuş-tur. Kelîmullah, İmam Rabbânî'nin aksi-ne kalplerinin ısındırılabilirliği düşünce-siyle mensuplarını gayri müslimlerle ilişki kurmaya teşvik etmiş, kendisi de halkla iyi geçinmiştir. Fıkıhçılarla mutasavvıflar arasındaki geleneksel soğukluğu gider-meye yönelik girişimlerde bulunmuş ve vahdet-i vücûd hakkında tartışmayı da hoş karşılamamıştır. En tanınmış talebesi başhalifesi olan Nizâmeddin Evrengâbâ-dî'dir.

Eserleri. Çoğu Farsça yirmiden fazla kitap telif ettiği kaydedilen Kelîmullah'ın başlıca eserleri şunlardır: 1. *Sevâ'ü's-se-bîl*. Tasavvufî meselelere dair Arapça bir eserdir (Delhi 1343/1925). 2. *İrşâdât-ı Ke-limî*. Nizâmeddin Evrengâbâdî'ye yazdığı mektuplardan ibarettir (Delhi 1346/1927). 3. *Keşkül*. Çeşitli tasavvufî meseleler hakkındadır (Delhi, ts.). 4. *Muraqqâ'*. Çiştî tarikatının evrâdına dair olup *Keş-kül'e* zeyl mahiyetindedir (Urduca tercü-mesiyle birlikte, Delhi, ts.). 5. *Mektûbât*. Müridlerine yazdığı 132 mektubu ihtiva eder (Delhi, ts.). 6. *Tilke 'aşere kâmi-le*. İtikâfta iken hallettiğine inandığı on tasavvufî mesele hakkındadır (Delhi, ts.). 7. *Mâ lâ bûdde fi't-taşavvuf*. Tasavvu-fun gayesine dâirdir (Delhi, ts.). 8. *Kırâ-nû'l-Kur'ân*. Tek ciltlik bir tefsirdir (Mî-rat 1290).

Kelîmullah'ın astrolojiye dair *Teşrihu'l-eflâk* adlı kitabı Delhi Nezîriye Kütüpha-nesi'nde, İbn Sînâ'nın *el-Kânûn*'una yaz-dığı hâşiye Râmpûr Rızâ Kütüphanesi'n-dedir. *Kitâbü'r-Red 'ale's-Şi'a* ile (*Risâ-le-i Redd-i Revâfîz*) yine tasavvufa dair *Tesnîm* adlı eserler de ona nisbet edil-mektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Gulâm Server Lâhûrî, *Hazînetü'l-aşfiyâ'*, Leknev 1914, I, 494-495; Necmeddin, *Me-nâkıbü'l-maḥbûbîn*, Râmpûr 1289/1872, s. 45-46; M. Hüseyin Muradâbâdî, *Envârü'l-âri-fîn*, Bareilly 1290/1873, s. 429-430; Gül M. Ahmedpûri, *Tekmile-i Sıyerü'l-evliyâ'*, Delhi 1312/1894, s. 79-85; Rahman Ali, *Tezkire-i 'Ule-mâ-i Hind*, Leknev 1894, s. 172; Mirza Ahter Gürgânî, *Menâkıb-i Feridî*, Delhi 1314/1896, s. 34; a.m.f., *Tezkire-i Evliyâ'-i Hind*, Lahore 1954, II, 271-272; *Mektûbât-ı Kelimî*, Delhi 1315/1897; Beşîrüddin Ahmed, *Vâkı'ât-ı Dârü'l-hü-kümet-i Dihlî*, Agra 1909, III, 116-117; Âzâd-ı Bilgrâmî, *Me'âşirü'l-kirâm*, Haydarâbâd 1910, I, 42; Abdülhay el-Hasenî, *Nûzhetü'l-havâtır*, VI, 240-241; Seyyid Ahmed Veliyüllâhî, *Yâdigâr-ı Dihlî*, Delhi, ts., s. 43; K. A. Nizâmî, *Târîh-i Me-şâyih-i Çiştî*, Delhi 1953, s. 231-232, 366-426; Fakîr Muhammed, *Hadâ'îku'l-Hanefiyye*, Lek-nev 1914, s. 483-489; A. S. Bazmee Ansari, "Kalim Allâh al-Djahanâbâdî", *EI*² (İng.), IV, 507-508.

A. S. BAZMEE ANSARI

KELÜK b. ABDULLAH

(bk. KÖLÜK b. ABDULLAH).

KELVEZÂNÎ

(الكوزاني)

Ebû'l-Hattâb Mahfûz b. Ahmed
b. el-Hasen el-Kelvezânî el-Bağdâdî
(ö. 510/1116)

Hanbelî fakihî.

2 Şevval 432 (5 Haziran 1041) tarihinde dünyaya geldi. Nisbesinden çok Ebû'l-Hattâb künyesiyle tanınmıştır. Zirikî kay-nak göstermeden Bağdat'ta doğduğunu kaydetmektedir. Ancak eserlerini yayımlayan araştırmacılar, klasik kaynaklardaki "Kelvezâlî, sonra Bağdatlı" ifadesinden hareketle Bağdat'ın 1 fersah güneyindeki Kelvezâ köyünde doğmuş ve küçük yaşta Bağdat'a göç etmiş olmasını daha kuv-vetli bir ihtimal olarak görmektedirler. Hocalarından büyük bir kısmının 450-458 (1058-1066) yılları arasında vefat etmesi erken yaşta öğrenime başladığını, kay-naklarda Bağdat dışına çıktığına dair bir kayıt bulunmaması da tahsilini bu şehir-de tamamladığını göstermektedir. Kelve-zânî Bağdat'ta Muhammed b. Hüseyin el-

Câzirî, Ebû Tâlib Muhammed b. Ali el-Uşârî, Hasan b. Ali el-Cevherî ve Ebû Ca-fer İbnü'l-Müslime'den hadis dinledi; Hü-seyin b. Muhammed el-Vennî'den ferâiz, Ebû Abdullah Muhammed b. Ali ed-Dâ-megânî'den fıkıh dersi aldı. Ancak bu ko-nudaki en önemli hocası Kadî Ebû Ya'lâ el-Ferrâ olup vefatına (458/1066) kadar ondan ayrılmamıştır. Dönemin önde ge-len Hanbelî âlimlerinden Ebû'l-Vefâ İbn Akîl ile hem bu hocasının ders halkasın-da hem İmam Gazzâlî'nin Nizâmiye Med-resesi'ndeki derslerinde arkadaşlık etti. Hocalarından Vennî ile Gazzâlî'nin Şâfiî, Bağdat kadîkudâtı Dâmegânî'nin Hanefî olması, o devirdeki yaygın taassuba rağ-men Kelvezânî'nin mezhep ayırımı yap-madan âlimlerden faydalandığını ortaya koymaktadır. Bu husus, eserlerinde de görüldüğü gibi Kelvezânî'nin kendi mez-hebi dışında geniş bir ilmî birikime sahip olmasını ve mezhep taassubundan müm-kün olduğu ölçüde uzak kalmasını sağla-mıştır.

Kelvezânî hadis, kelâm, edebiyat ve şiir alanlarında derin bilgi sahibi olmakla bir-likte asıl fıkıh, fıkıh usulü ve hilâf konula-rında kendini göstermiş, eserlerinin hep-sini bu konularda telif etmiştir. Bu alan-lardaki birikiminden faydalanan âlimler arasında Abdülkâdir-i Geylânî, Ahmed b. Muhammed ed-Dineverî, Ebû Ali İbn Şâ-tîl, Ahmed b. Mühelhil ed-Darîr, İbrâhim b. Dînâr en-Nehrevânî, Mübârek b. Mu-hammed el-Bezzâr, Ebû'l-Feth İbnü's-Sâiğ, Ebû Tâhir es-Silefî ve Hibetullah b. Nasr el-Harrânî anılabilir. Yaşadığı devir-de taklidin hâkim olması, mezhep taassu-bunun yaygınlık kazanması ve dolayısıyla kendi mezhebinin görüşlerini savunma gayreti hocası Ebû Ya'lâ, ders arkadaşı İbn Akîl, Hanefîler'den Debûsî ve Kudûrî ile Şâfiîler'den Ebû İshak eş-Şîrâzî gibi dönemin âlimlerinde olduğu gibi onun eserlerinde de hilâf ve cedelin ağır bas-masını açıklayıcı mahiyettedir. Kelvezânî muhakkik ve müctehid bir âlim olup mez-hep imamlarına muhalif görüşler ortaya koymuştur. Mezhebinde hâkim görüşle-re aykırı bazı kanaatleri arasında, kâfur vb. bir maddeyle özelliği değişen suyun dinen temizleyici sayılmayacağı, yırtıcı hayvanların derisinden faydalanmanın câ-iz ve ölmüş hayvan kemiğinin temiz oldu-ğu, gayri müslimlerin istilâ yoluyla müs-lümanların mallarına mâlik olamayacak-ları, katı cisimlerin silmekle temizleneceği ve mezinin temiz olduğu yolundaki icti-hadları sayılabilir (usul konularında hoca-sı Ebû Ya'lâ ve diğer mezhep âlimlerine

KELVEZÂNÎ

muhalif görüşleri için bk. *et-Temhîd*, neşredeninin girişi, I, 95-106).

Mezhep fıkhına olan hâkimiyeti ve araştırmacı kişiliği sayesinde haklı bir şöhrete sahip bulunan Kelvezânî'nin görüşlerine daha sonraki Hanbelî kitaplarında ve özellikle İbn Kudâme'nin *el-Muğnî*, İbn Receb'in *el-Kavâ'id*, İbn Teymiyye'nin *el-Müsevvede* ve Merdâvî'nin *el-İnşâf*'ı gibi eserlerde geniş bir şekilde yer verilmiş, mezhepteki rivayetler hakkında tercih ve değerlendirmeleri kabul görmüştür. Takıyyüddin İbn Teymiyye'nin dedesi Mecdüddin İbn Teymiyye'ye Ahmed b. Hanbel'in "zâhir" görüşünün nasıl öğrenileceği sorulduğunda, "Kelvezânî'nin *Ru'ûsü'l-mesâ'il* adlı kitabındaki tercihleridir" diye cevap verdiği söylenir (İbn Teymiyye, XX, 228). Siyasî bir otoritenin desteğinden mahrum olmakla birlikte Hanbelî mezhebinin o dönemde güçlenmesinde, geleneksel Sünnî anlayışının canlanmasında ve Hanbelî usulünün şekillenmesinde Ebû Ya'lâ ve İbn Akil yanında Kelvezânî'nin de büyük rolü olmuştur. Çağdaşları ve biyografisini yazan müellifler onun ilmî ihatası, ahlâk ve güvenilirliği konusunda ittifak halindedir. Kelvezânî, Eş'arîler'in ve kelâmcıların bazı görüşlerinden etkilense de Selef akidesine bağlı bir âlim olup bu konudaki görüşlerini uzun bir kasidesinde dile getirmiştir (İbnü'l-Cevzî, IX, 191-192; Ebû'l-Yümn el-Uleymî, II, 234-236).

İlimdeki üstünlüğü yanında güçlü hâfızası, derin anlayışı ve güzel ahlâkıyla da tanınan Kelvezânî halk ve yöneticiler katında saygın bir yere sahipti. Bağdat'ta Ehl-i sünnet ve Şîa arasında 482 (1089) yılında meydana gelen çatışmaların durdurulmasında şehrin yöneticileri ve ileri gelenleri arasında o da önemli bir rol oynamıştı. Yine Hanefî kâdîkudâtı Dâmegânî katında şahitleri tezkiyesi kabul gören şahsiyetlerden biriydi. Kelvezânî 23 Cemâziyelâhir 510 (2 Kasım 1116) tarihinde Bağdat'ta vefat etti ve Ahmed b. Hanbel'in kabrine yakın bir yerde Hanbelî âlimi Ebû Muhammed et-Temîmî'nin mezarı yanında defnedildi.

Eserleri. 1. *et-Temhîd fî usûlî'l-fıkh*. Hocası Ebû Ya'lâ'nın *el-'Udde*'sinden sonra Hanbelî fıkıh usulü kaynakları arasında ikinci sırayı alır. Tertibi, *el-'Udde* yanında ikinci büyük ölçüde Mu'tezile âlimi Ebû'l-Hüseyn el-Basrî'nin *el-Mu'temed*'ine benzeyen eserde önsöz bulunmamakta, usul-i fıkhın tarifi ve bazı usul, mantık ve dil kurallarıyla ilgili terimlerin

açıklamasıyla başlamaktadır. Genel olarak her konuya tarifle giren müellif, meseleyle ilgili kendi tercih ettiği görüşü zikrettikten sonra muhalif görüşlere ve bunların tartışmasına geçmektedir. Ebû Ya'lâ'nın görüşlerine çok önem veren Kelvezânî, ister muhalif ister muvâfık olsun onun tercihlerine sıkça yer vermektedir. Çeşitli yerlerde adını andığı halde çoğu müşterek konularda kaynak zikretmeden Ebû'l-Hüseyn el-Basrî'nin eserinden aynen veya bazı tasarruflarla uzun pasajlar aktarması dikkat çekmektedir. Bu husus, *el-Mu'temed*'den Ehl-i sünnet'e aykırı olmayan görüşleri iktibasta bir beis görmemekle birlikte zamanındaki mezhep taassubu sebebiyle töhmet altında kalmamak için müellifin adını anmak istememesinden kaynaklanmış olmalıdır. Gerek müellifin ilmî ihatası ve ictihad yeteneğiyle müstakil bir kişilik ortaya koyması, gerekse bugüne ulaşan ilk Hanbelî usul kaynaklarından biri olması bakımından büyük önem taşıyan eser, Müfid Muhammed Ebû Amşe ve Muhammed b. Ali b. İbrâhim tarafından Mekke Ümmülkurâ Üniversitesi'nde doktora tezi olarak neşre hazırlanıp basılmıştır (I-IV, Cidde 1406/1985). 2. *el-İntişâr fî'l-mesâ'ilî'l-kibâr*. Müellif tarafından bir ad verilmeyen eser mukaddimedeki bir ifadeden hareketle bu şekilde adlandırılmış, ayrıca konuyla ilgili diğer kitabından ayırmak için *el-Hilâfü'l-kebir* diye de anılmıştır. Mezhepler arasında ihtilâflı 400 kadar meseleyi ihtiva eden eserde Kelvezânî muhalif görüşleri verdikten sonra kendi mezhebinin görüşlerini savunur. Diğer mezhep imamlarının görüşlerinin bir özeti de ihtiva eden eser, Hanbelî mezhebinin bir savunması olması yanında özellikle Ahmed b. Hanbel'den nakledilen rivayetlerin değerlendirilmesi, mezhepte sahih ve tercih edilen görüşlerin bilinmesi bakımından önem taşır (İbn Teymiyye, XX, 227). Bundan dolayı sonraki Hanbelî ulemâsı tarafından büyük rağbet görmüş ve kaynak olarak kullanılmıştır. Tahâret ve salât kitaplarıyla zekât kitabının bir kısmını ihtiva eden I. cildin bilinen tek nüshası (Dârü'l-kütübî'z-Zâhiriyye, nr. 5454), Medine el-Câmiatü'l-İslâmiyye'de Süleyman b. Abdullah el-Umeyr, Avaz b. Recâ b. Füreyc el-Avfi tarafından doktora tezi ve Abdülazîz b. Süleyman el-Bâimî tarafından yüksek lisans tezi olarak neşre hazırlanıp basılmıştır (I-III, Kahire 1413/1993). 3. *el-Hidâye*. Delil ve ta'lîle yer verilmeyen muhtasar bir fıkıh kitabı olup müellif, mezhepte müctehidlerin

yaptığı gibi Ahmed b. Hanbel'den gelen rivayetleri değerlendirerek sahih olanlarını tesbite çalışmıştır. İsmâil el-Ensârî ve Sâlih el-Ömerî'nin yayımladığı eser üzerine (I-II, Riyad 1390/1970) müellifin öğrencisi İbrâhim b. Dînâr en-Nehrevânî, Es'ad b. Müneccâ et-Tenühî, Ebû'l-Bekâ el-Ukberî, Fahreddin İbn Teymiyye ve Mecdüddin İbn Teymiyye şerh yazmıştır. 4. *el-'İbâdâtü'l-hams*. İslâm'ın temel ibadetleriyle ilgili muhtasar bir eserdir. Buna Ebû Abdullah Bahâeddin Muhammed b. Ebû'l-Mekârim el-Ba'kûbî'nin yazdığı şerh, Fehd b. Abdurrahman el-Übeykân tarafından Muhammed b. Suûd Üniversitesi'nde yüksek lisans tezi olarak neşre hazırlanarak basılmıştır (Riyad 1415/1995). 5. *et-Tehzîb fî'l-ferâ'id* (nşr. Muhammed Ahmed el-Hûlî, Kahire 1416/1995; Râşid b. Muhammed b. Râşid el-Hezzâ', Cidde 1417/1996). 6. *el-Kâşide-tü'd-dâliyye fî's-sünne*. Selef akidesine dair olup (yk. bk.) çeşitli eserler içinde yapılan baskıları yanında Muhammed Cemil eş-Şattî tarafından ayrı bir neşri gerçekleştirilmiştir ('*Akîdetü ehli'l-eser*, Dimaşk 1326). Kelvezânî'nin *Menâsikü'l-hac*, *Ru'ûsü'l-mesâ'il* (el-Hilâfü'l-ş-şagir), ve *el-Fetâvâ'r-Rahbiyyât* adlı eserlerinin de bulunduğu kaynaklarda zikredilmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Kelvezânî, *et-Temhîd fî usûlî'l-fıkh* (nşr. Müfid M. Ebû Amşe - Muhammed b. Ali b. İbrâhim), Cidde 1406/1985, neşredeninin girişi, I, 25-127; a.mlf., *el-İntişâr fî'l-mesâ'ilî'l-kibâr* (nşr. Süleyman b. Abdullah el-Umeyr v.dğr.), Kahire 1413/1993, neşredeninin girişi, I, 11-82; a.mlf., *et-Tehzîb fî'l-ferâ'id* (nşr. Râşid b. Muhammed b. Râşid el-Hezzâ'), Cidde 1417/1996, neşredeninin girişi, s. 8-41; Sem'ânî, *el-Ensâb*, X, 461-462; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntaẓam*, IX, 190-193; İbnü'l-Esîr, *el-Lübâb*, III, 46; İbn Teymiyye, *Mecmû'ü fetâvâ*, XX, 227, 228; Zehebi, *A'lâmü'n-nübelâ*, XIX, 348-350; Ahmed b. Aybek ed-Dimyâtî, *el-Müstefâd min Zeyli Târîhi Bağdâd* (nşr. M. Mevlûd Halef), Beyrut 1406/1986, s. 388-390; İbn Receb, *ez-Zeyl 'alâ Tabakâti'l-Hanâbile*, Beyrut, ts. (Dârü'l-ma'rife), I, 116-127; İbn Tağrîberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, V, 212; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, IV, 27-28; Burhâneddin İbn Müflih, *el-Makşadü'l-ersed* (nşr. Abdurrahman b. Süleyman el-Useymin), Riyad 1410/1990, III, 20-23; Ebû'l-Yümn el-Uleymî, *el-Menhecü'l-ahmed* (nşr. M. Muhyiddin Abdülhamîd), Beyrut 1403/1983, II, 233-242; Brockelmann, *GAL*, I, 502; *Suppl.*, I, 687; *Nâme-i Dânişverân-ı Nâşiri*, Kum, ts. (Dârü'l-fıkr), IV, 33-43; G. Makdisi, *Ibn Aqil et la résurgence de l'Islam traditionaliste au XIe siècle*, Damas 1963, s. 215, 258-263, 514; Abdülkâdir Bedrân, *el-Medhal ilâ mezhebi'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, Beyrut 1405/1985, s. 432, 453, 462; P. Nwiya, "al-Kalwadhâni", *EP* (İng.), IV, 513.

